

УДК 343.2

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2640270>

[orcid.org 0000-0003-1173-7975](https://orcid.org/0000-0003-1173-7975)

© Шинкаръов Ю.В., 2018

Ю.В. Шинкаръов

**СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ
ПОКАРАННЯ ЗА ЛИТОВСЬКИМИ
СТАТУТАМИ**

Yu. Shinkarov

**SPECIAL PRINCIPLES FOR THE PURPOSE
OF PENALTIES FOR LITHUANIAN
STATUTES**

Анотація. В статті досліджуються положення Литовських статутів як пам'ятки українського законодавства щодо виокремлення у їхньому змісті проявів субінституту спеціальних засад призначення покарання. Констатується складність та фрагментарність їх виокремлення, у сучасному їх розумінні, у змісті Статутів.

Ключові слова: Литовський статут, призначення покарання, спеціальні засади призначення покарання.

Аннотация. В статье исследуются положения Литовских статутов как памятки украинского законодательства касаясь выделения в их содержании проявлений субинститута специальных начал назначения наказания. Констатируется сложность и фрагментарность их выделения, в современном их понимании, в содержании Статутов.

Ключевые слова: Литовский статут, назначение наказания, специальные начала назначения наказания.

Abstract. The article examines the provisions of Lithuanian statutes as a monument of Ukrainian legislation, concerning the isolation of the manifestations of the sub-institute of special principles for the imposition of punishment in their content. The complexity and fragmentation of their isolation, in their current understanding, in the content of the Statutes, is stated

Key words: Lithuanian statute, the appointment of punishment, special rules for the appointment of punishment.

У процесі побудови в Україні демократичної, соціальної та правової держави особливого значення набуває глибоке вивчення, а часом і переосмислення багатьох моментів вітчизняної історії. Слід зазначити, що ці процеси не мають на меті самоціль, а покликані сприяти консолідації суспільства, а також стати тим підґрунтям, на якому буде згодом збудовано соціальні та правові інститути нашої держави [3, с. 55].

При проведенні наукового дослідження певного правового інституту чи субінституту важливим є використання історико-правового методу ведення

наукової розвідки. А.Р. Єреган абсолютно точно наголошує на неможливості проведення теоретичного дослідження без належного узагальнення й критичного осмислення історичного досвіду, оскільки саме вказане дає можливість окреслити закономірності в оцінці того або іншого явища, а також виділити певні методологічні вади, що перешкоджають адекватному розумінню процесів, що відбуваються у суспільстві.

Питанням кримінального покарання та його призначення за Литовськими статутами присвячувала свої роботи достатньо невелика група вчених. До їх числа необхідно віднести В. Ворону, Г. Демченка, Т. Довнара, І. Лаппо, К. Марисюка, Я. Падоха, Д. Попія. Однак предмет їхніх досліджень були або характеристика держави і права того часу загалом, або кримінальне право Литовської доби. Спеціальні праці, присвячені дослідженню етапів становлення окремих спеціальних засад призначення покарання, наявні у В. Ворони, Д. Попія, але при цьому комплексність таких дослідження наразі неповна.

Однією з наукових проблем, що не отримала належного історико-правового аналізу, є проблема субінституту спеціальних засад призначення покарання.

Перш ніж переходити до аналізу вказаного субінституту у нормах Литовських статутів, визначимо, як саме треба розуміти спеціальні засади призначення покарання і які їх види виділяють у сучасному кримінальному праві України.

Слід зазначити, що у сучасному законі про кримінальну відповідальність легальне визначення спеціальних засад призначення покарання відсутнє. У тій невеликій кількості наукових праць, у яких би певним чином розглядалося вказане питання, також є певні термінологічні розбіжності. Слід підтримати в цьому А.М. Яценка, який у своїй науковій роботі констатує повну відсутність у сучасній правовій літературі єдності думок щодо визначення поняття спеціальних засад призначення покарання [9, с. 147]. Але з усіх визначень, які представлені у літературі, ми виділимо поняття, запропоноване В.С. Вороною, який вважає, що спеціальними засадами призначення покарання є правила, які регулюють призначення покарання лише у визначених кримінальним законом ситуаціях (випадках), з урахуванням специфіки суб'єкта злочину та особливостей злочинного діяння. Вони є самостійними, нормативно визначеними, обов'язковими для суду правилами, які регулюють призначення покарання щодо окремих кримінально-правових субінститутів та застосовуються лише у визначених кримінальним законом ситуаціях (випадках), з урахуванням специфіки суб'єкта злочину та особливостей злочинного діяння, і спрямовані на доповнення, конкретизацію та розвиток загальних засад призначення покарання з метою повної реалізації принципу індивідуалізації призначеного покарання [1, с. 12]. До видів спеціальних засад вказаний дослідник відносить:

1) спеціальні засади призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК України);

2) спеціальні засади призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України);

3) спеціальні засади призначення покарання, узгодженого сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК України);

4) спеціальні засади призначення покарання за незакінчений злочин (ч. 1, 2, 3, 4 ст. 68 КК України);

5) спеціальні засади призначення покарання за злочин, вчинений у співучасті (ч. 5 ст. 68 КК України);

6) спеціальні засади призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України);

7) спеціальні засади призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК України);

8) спеціальні засади призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК України);

9) спеціальні засади призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК України);

10) спеціальні засади призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК України) [1, с. 12].

На нашу думку, перелік спеціальних засад, представлених автором, є занадто широким. Вважається, що до елементів вказаного субінституту необхідно вносити тільки ті положення, що містять саме окремі, додаткові правила призначення покарання, що доповнюють засади загальні, і які як встановлені диференціали покарання здатні забезпечити його подальшу індивідуалізацію. Положення, які не містять окремих, специфічних алгоритмів призначення покарання, навряд чи обумовлено відносити до цієї групи.

Статут 1529 року взагалі приділяв велику увагу кримінально-правовим нормам [8, с. 28]. Нині вже загальноновизнаним є факт, що Статути Великого Князівства Литовського – це своєрідні феномени феодального права Європи і що XVI століття в історії князівства є століттям процвітання кодифікації права [6, С.7]. Історично підвалини багатьох кримінально-правових інститутів були закладені саме в першому Статуті, в інших вони отримали свій розвиток, або, як правило, зберігалися у первинному вигляді.

Укладачі Статуту 1529 року не називали його «Статутом». У той час це були «Права писані». Але незабаром в екземплярах, переписаних з оригіналу і перекладених латинською мовою, він уже називається «Статутом Великого князівства Литовського» (у копії Лаурінаса 1531 р.), просто «Статутом Литви» (у Пулавській копії 1538 р.). Литовські статути протягом кількох століть з моменту видання відіграли важливу роль в історії правового життя України. Вони стали джерелом усіх кодифікаційних проектів XVIII – початку XIX ст. і продовжували діяти в лівобережних і правобережних губерніях України аж до 1840–1842 рр., коли тут поширилося російське законодавство [5].

Литовські статuti увібрали у себе норми римського, руського (руська правда), польського і німецького (Саксонське зерцало) права, кодифікованого і звичаєвого права [4, с. 108].

Розглянемо, чи містяться спеціальні засади призначення покарання у Литовських статутах.

1. Призначення покарання обмежено осудній особі. Норм, що передбачають особливий підхід до призначення покарання особам із психічними аномаліями чи хворобами, у положеннях Литовських статутів не виявлено, призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України). Встановлений окремий порядок призначення покарання у разі вчинення злочину особою, яка виконує спеціальне завдання із попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, був запроваджений у національне законодавство із прийняттям чинного Кримінального кодексу України, а тому Литовськими статутами не передбачався.

2. Призначення покарання, узгодженого сторонами угоди. У Литовських статутах такої особливості призначення покарання у чистому вигляді не спостерігалось. Але окремі елементи такої угоди можна побачити у ст. 25 Розділу 13 «Про злодійство» Дзялинського списку Статуту 1529 року. У цій статті визначалося: «І якби кому злодія було видано, і той би його на плату відпустив і після злочину його скарати не дав, а той злодій відпущений потім кому-небудь шкоду вчинив, тоді той, який його відпустив, повинен буде кожному шкоду сплатити, оскільки злодія скарати не дав» [8, с. 269]. Як ми бачимо, вказана норма закріплювала певним чином можливість укладання угоди між винним та потерпілою особою із відшкодуванням злочинцем заподіяної шкоди. Але, якщо потерпілий звільнить винного повністю від заслуженого покарання, всі обтяження, пов'язані із подальшою злочинною діяльністю звільненого, покладалися саме на нього. Таким чином, вказана стаття встановлювала особливий порядок призначення покарання у зв'язку і угодою, що мала місце між потерпілим та винним, що у сучасному розумінні може вважатися спеціальною засадою призначення покарання.

3. Призначення покарання за незакінчений злочин. У літературі зазначається, що саме норми Литовських статутів, на відміну від законодавства попередніх історичних періодів, містили чіткі положення щодо відповідальності за злочин, що за своєю суттю є незакінченим. Однак, як і раніше, за незакінчений злочин призначалось таке ж покарання, як і за злочин закінчений [2, с. 229]. Така позиція видається достатньо суперечливою і залежить від тлумачення окремих положень Статуту. Так, у статті 17 Розділу 7 «Якби хто кого в суді штовхнув або вдарив» зазначалося: «якби хто у суді схопив рукою іншого, штовхнув, смикнув або вдарив, але не поранив, і тим самим учинив би у суді безлад, той мусить заплатити штраф дванадцять рублів грошей, а тому за безчестя – у залежності від стану того. Якщо ж хто перед судом оголив шаблю або меч, то, хоча б нікого і не поранив, йому все одно відрубують руку. А якби

поранив кого перед судом, то підлягає смертній карі» [8, с. 248]. У цьому випадку спостерігається особливий підхід до призначення покарання за злочин, який не було доведено до кінця. Спостерігається виокремлення особливих правил – за злочин, не доведений до кінця, – покарання призначається менше (відрубання руки), ніж за закінчений злочин (смертна кара) [7, с. 117].

Але, такий підхід спостерігається далеко не у всіх випадках. Так, ч. 2 ст. 1 Розділу 7 «Хто б навмисне напав на чий дім із метою вбивства» визначала «А якби той, на чий дім скоєно напад, обороняючись, утік із свого дому і нікого не було б убито або поранено, то все одно той, хто напав на дім, засуджується до смертної карі» [8, с. 253]. У цьому випадку – за незакінчений злочин призначалося таке саме покарання, як і за злочин закінчений. Таким чином, необхідно констатувати, що спеціальна засада у вигляді встановлення окремих правил призначення покарання за незакінчений злочин у Литовському статуті визначена не комплексно, а фрагментарно.

4. Призначення покарання за злочин, вчинений у співучасті. У Литовських статутах спостерігаються певні засади притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочин у співучасті. Ст. 15 Розділу 13 «Про злодійство» визначала: «А якби були спіймані чийсь люди, розбійники або злодії, і приведені до суду, а на суді показали би намісника свого, що з ними грабував або їх переховував і ділився награваним, і після такої заяви повмирали б, перед смертю не взявши свої свідчень назад, а трапилось би так, що були би спіймані інші злодії, які дали такі саме свідчення і після також померли, не взявши своїх свідчень, тоді така людина і без речових доказів має бути покарана як злодій.

5. Окремих правил призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, нами у положеннях Статутів не виявлено.

6. Так само ніяких спеціальних засад призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, виходячи із проведеного аналізу, в положеннях Статутів не виявлено.

7. Призначення покарання за сукупністю злочинів та вироків. Перші згадки про спеціально виокремлені правила призначення покарання за сукупністю злочинів з'являються саме на сторінках Литовських Статутів. Причому в положеннях Статуту 1529 року спеціальних правил призначення покарання ані за сукупністю злочинів, ані за сукупністю вироків не вбачається. Але вже у Статуті 1566 року визначалося: «Якщо особа вчинила на княжому дворі крадіжку майна менше півкопи грошей, ... і на неї буде вказано або воно в неї буде знайдено, – винній особі мають бути відрізані вуха. Якщо після цього винна особа вчинить ще одну крадіжку майна, вартістю навіть менше 10 грошей, – винну особу має бути покарано смертною карою» (Ст. 20 «Хто би що вкрав на дворі нашому господарському» Розділу 14 «О злодійстві всякого стану»).

Застосований нами метод історико-правового аналізу Литовських статутів довів, що окрім спеціальних засад, що виділяються сучасними вчиненими, у

положеннях Статутів можна виокремити окремі правила, що були покликані додатково диференціювати покарання.

В даному випадку мова здебільшого йде про диференціацію відповідальності за наявності окремих обставин, до яких відносився або стан потерпілої особи, або стан винної особи. Наявність такого диференціалу призначення покарання пояснюється значним становим розшаруванням, що панувало за тих часів. Так, у Статуті стверджувалося: «Також, якщо над нашим земським урядником або посланцем під час виконання ним нашого земського доручення хтось із наших підданих вчинив би насилля, поранив його або побив, того має бути засуджено до смертної кари, як начебто образив нашу господарську величність» [8, с. 209]. Чи, наприклад, ст. 14. «Про побиття шляхтича, і про того, хто його побив» визначала – «якби шляхтич побив шляхтича, тоді, відповідно до закону, має сплатити дванадцять рублів грошей. Якщо ж на шляхтича підійме руку, поб'є його і пустить кров простий селянин або міщанин, а шляхтич би те довів, тоді селянина або міщанина має бути покарано тільки відтинанням руки, ані чим іншим, за виключенням, якби той міщанин був радним. А якщо міщанин був би радним і побив шляхтича, тоді також має сплатити дванадцять рублів грошей, а руки не втрачає» [8, с. 226]. Ст. 3 Розділу 11 «Про головщини людей путних, селян і паробків» також передбачала настання відповідальності в залежності від станової належності потерпілої особи: «якби хто убив тяглового селянина, той мустить платити за нього головщину десять коп. грошей; за невільного паробка головщина п'ять коп., а невільній жінці стільки ж головщини».

Можна підсумувати, що Литовські статuti, що виступають одними із найважливіших першоджерел сучасного кримінального права України, заклали підвалини для подальшого розвитку субінституту спеціальних засад призначення покарання. Але найголовнішим результатом наукової статті з використанням переважно історико-правового методу дослідження є встановлення чіткого зв'язку між нормами правової пам'ятки та положеннями сучасного закону про кримінальну відповідальність. Виходячи із проведеного аналізу положень Литовських статутів, проведемо певні паралелі між спеціальними засадами призначення покарання, що закріплені у цьому джерелі та чинним КК України.

1. Оскільки загальні засади призначення покарання відомі Статуту і чинному КК, можна сміливо стверджувати про наявність історичної обумовленості існування цього правового субінституту та наявності аргументів до його подальшого розвитку.

2. Констатуємо належний рівень сучасного КК у порівнянні із Статутами в плані реалізації принципів справедливості та рівності громадян перед законом, оскільки чинний КК (на відміну від Статутів) прямо забороняє надання переваг або дискримінації залежно від станового стану винної особи.

3. Визначаємо, що з моменту прийняття статутів і до сьогодні субінститут спеціальних засад отримав значний розвиток: кількість засад змінилося від трьох (у Статутах) до 10 у сучасному законодавстві.

4. Засвідчуємо фрагментарність викладення спеціальних засад у Статутах, оскільки далеко не всі правила висвітлені у них належним чином і конкретизація саме «спеціальності» здійснена на елементарному рівні.

Література

1. Ворона В.С. Спеціальні засади призначення покарання окремим категоріям осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. 20 с.; 2. Гуменюк Ю.С. Призначення покарання за незакінчений злочин: історично-правовий досвід. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 227–233; 3. Єреган А.Р. Формування системи покарань в Київській русі: аналіз основних джерел права IX–XII ст. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 55–58; 4. Коноваленко О. Повторність злочинів в окремих пам'ятках права, що діяли на території України у дорадянський період. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 89. С. 107–110; 5. Марисюк К.Б. Нав'язка як вид майнового покарання за Литовськими статутами. URL: <http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14983-2011-01-21-03-47-44.html>; 6. Музиченко П.П. Статути Великого Князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права*. С. 7–14. URL: <http://www.apdp.in.ua/v49/02.pdf>; 7. Попій Д.С. Історичні засади призначення покарання за незакінчений злочин (дореволюційний період). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2018. Вип. 2. С. 115–121; 8. Статути Великого Князівства Литовського: У 3-х томах. Том 1. Статут Великого Князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: «Юридична література», 2002. 464 с.; 9. Ященко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Х.: Ніка Нова, 2014. 388 с.